

ELŻBIETA NAPORA

Instytut Filozofii, Socjologii i Psychologii,
Akademia im. Jana Długosza, Częstochowa
Institute of Philosophy, Sociology and Psychology,
Jan Długosz Academy, Częstochowa
e-mail: elnapora@poczta.onet.pl

Komunikowanie się matek z dorastającymi dziećmi w rodzinach o różnej strukturze: perspektywa dorastającego¹

The communication between the mother and the child from
the adolescent's point of view in families of different structures

Abstract. The aim of this study was to measure the quality of the relationship between the mother and the adolescent in a complete and incomplete family, expressed as a way of communication. The study was not expected to reveal differences in the assessment of communication between the mothers in complete families and those from incomplete families but it was suspected that communication depends on the sex and age of the adolescent. Communication with the mother was rated by 148 adolescents from families with both parents and 237 adolescents reared by single mothers. The method which was used was the Parent-Adolescent Communication Scale (PACS). The *U* Mann-Whitney Test showed that communication with single mothers is just as satisfying as communication with mothers – showed that positive adolescent communication does not depend on age, while difficulties in communication are the most intense in middle adolescence (15–16 years). In sons, this correlation is stronger than in daughters.

Key words: communication, gender, adolescent, family structure

Słowa kluczowe: komunikacja, płeć, adolescencja, struktura rodziny

WPROWADZENIE

Polska literatura naukowa poświęcona samotnemu rodzicielstwu akcentuje negatywne skutki tego zjawiska w zakresie rozwoju dziecka. Mniejsza zasobność materialna rodzin niepełnych czyni trudniejszą sytuację samotnego rodzica, który w rezultacie staje się rodzicem mniej efektywnym (Barajas, 2011; Elder i in., 1995; McLoyd, 1990). Józefa Pielkowska (1983) powiązała ten stan z trudnościami wychowawczymi i z przemocą w rodzinie;

Bogusława Lachowska (1998, s. 31) – z sięganiem przez adolescentów po używki, a jeszcze inni – z zaburzeniem procesu socjalizacji nastolatka (Pasternack, Peres, 1986). Polskie badania porównujące rodziny pełne z rodzinami samotnych matek wykazały, że te pierwsze charakteryzują się lepszym psychospołecznym funkcjonowaniem (Adamczuk, 1988; Matyjas, 1992). Obserwacje zagraniczne przynosiły w większości podobne wyniki. Pokazują one, że dorastające dzieci jako grupa, dla której jakość relacji w rodzinie jest wyjątko-

wo ważna, uzyskują niższe wyniki w nauce, jeśli wychowywane są w rodzinach niepełnych (Garg i in., 2007). Występuje wśród nich większa przestępczość (Buzi i in., 2007), charakteryzują się obniżonym nastrojem (Amato, Keith, 1991), częściej sięgają po narkotyki (Mandara, Murray, 2006).

Problem psychospołecznego funkcjonowania rodzin niepełnych staje się coraz ważniejszy w Polsce. Dane pochodzące ze spisów powszechnych z 2002 roku (GUS, 2007) oraz z 2011 roku (Rocznik Demograficzny, 2012, s. 241) pokazują, że w tym okresie nastąpił gwałtowny wzrost liczby rodzin niepełnych – z 19.4 do 21.1%. W 2011 roku samotne matki stanowiły ponad dwie trzecie rodzin niepełnych i w dalszym ciągu obserwuje się ich przyrost (Stańczak, 2012).

Dane te mają tendencję wzrostową, a model rodzin samotnych matek jest coraz częściej spotykany (Stochmiątek, 2003; Tucholska, 1989). Stąd zjawisko samotnego rodzicielstwa zasługuje na ponowną, głęboką i kompleksową analizę. Szczególnie że niektórym badaczom udało się pokazać, iż istnieją aspekty, pod względem których rodziny samotnych matek i rodziny pełne nie różnią się i w wielu przypadkach rodzina niepełna jest równie wartościowa dla rozwoju dziecka jak pełna (Hurtes, Allen, 2001; Warshak, Santrock, 1983). Henry Ricciuti (1999), badając dzieci w wieku 7 i 8 lat wychowywane przez samotnych rodziców, pokazał, że monorodzicielstwo nie ma żadnego wpływu na ich szkolne niepowodzenia czy sukcesy. Prowadzone przez Elżbietę Naporę (2005) badania popularności dzieci wśród rówieśników w wieku 11–13 lat pochodzących z rodzin samotnych matek wykazały, że nie różnią się one od dzieci z rodzin pełnych. Dane te przekonują, że o popularności dziecka w grupie nie decyduje struktura rodziny.

Niektóre studia empiryczne dotyczące wpływu rozpadu rodziny na kształtowanie obrazu siebie u młodzieży nie potwierdzają opinii o jego negatywnym oddziaływaniu na dzieci wychowywane w rodzinach niepełnych (Berg, Kelly, 1979). Podobne wyniki uzyskano, porównując dorastających chłopców wychowywanych w rodzinach roz-

bitych i pełnych. W tym wypadku również nie stwierdzono negatywnego wpływu rozvodu rodziców na ich rozwój (Grossman i in., 1980 za: Tucholska, 1989). Badacze odnotowali, że młodzież z rodzin konfliktowych ma niższą samoocenę oraz wyższy poziom niepokoju niezależnie od tego, czy rodzice rozwiedli się czy pozostają w związku (Slater, Haber, 1984).

David Mechanic i Stephen Hansell (1989) udowodnili, że adolescenti z rodzin pełnych, w których występuje konflikt między rodzicami, charakteryzują się gorszym dobrostanem niż ci, którzy pochodzą z rodzin, w których doszło do rozvodu. Wyniki, które uzyskała Susan Jekielek (1998) idą dalej, sugerując wręcz pozytywny wpływ rozvodu na rozwój adolescenta w przypadku konfliktu między rodzicami. Biorąc pod uwagę wpływ rozvodu na dobro dzieci, stwierdzono, że jego pozytywne skutki w rodzinach konfliktowych są odczuwalne w okresie wczesnej dorosłości. Jest to korzystniejsze w porównaniu z sytuacją, gdy rodzice pozostają w konfliktowym związku małżeńskim (Amato i in., 1995).

Wyniki badań ujawniają, że 29% matek z rodzin pełnych i 3,1% matek samotnych przyznało się do stosowania kar cielesnych wobec swoich dzieci (Łukasik, 2001, s. 50). Ponadto badania nad rodziną niepełną pokazały, że matki samotne, które wysoko oceniają swoje kompetencje wychowawcze, mają jednocześnie wspólne zainteresowania z dzieckiem i dłużej z nim przebywają (Pietrzyk, Nowicka, 2005).

Powyższa analiza literatury naukowej nie daje jednoznacznej odpowiedzi na pytanie, czy rodzina niepełna może zapewnić równie dobre warunki wychowawcze jak rodzina z obojgiem rodziców. Wydaje się, iż w rodzinach, w których konflikt między rodzicami jest destrukcyjny dla potomstwa, nieobecność jednej ze stron konfliktu przynosi raczej korzyści niż szkodę. Samotne rodzicielstwo ogólnie ma jednak negatywny wpływ na rozwój dzieci. Trudno byłoby więc na podstawie powyższych prac badawczych wyjaśnić, dlaczego wiele publikowanych wyników wskazuje, że przeważająca liczba dzieci pochodzących

z rodzin niepełnych odnosi sukcesy w życiu zawodowym i osobistym (Demo, Acock, 1996; Kleist, 1999; Sigle-Rushton, McLanahan, 2004). Konieczne stało się więc stworzenie nowego podejścia, by wyjaśnić zjawisko samotnego rodzicielstwa, mechanizmy występujące w rodzinach niepełnych i ich wpływ na psychospołeczne funkcjonowanie wychowywanych w nich dzieci.

Analizując literaturę amerykańską, można zauważyć, iż opracowania dotyczące samotnych matek skupiały się przez długi czas na tzw. grupach problemowych, na przykład rodzinach ubogich (Kalil, Eccles, 1994; Kalil, Ryan, 2010; McLoyd, 1990; Miller, Davis, 1997). W polskiej literaturze również wskazuje się na negatywny wpływ ubóstwa na stosunki między rodzicami a dziećmi (Białas, 2001; Kotowska i in., 2010; Miszczuk i Miszczuk-Wereszczyńska, 2009). Stres związany z trudnościami finansowymi powoduje, iż matka gorzej funkcjonuje pod względem psychicznym i ma znacznie niższy poziom zadowolenia z życia (Kotowska 2010, s. 59). Przykładowo pojawiają się u niej zniecierpliwienie, zmęczenie, brakuje jej czasu na zajmowanie się problemami adolescenta, zamartwia się, by sprostać codziennym wydatkom. Czynniki te wpływają negatywnie na jej komunikację z dzieckiem.

Dwie dekady temu przeprowadzono badania, w których dokonano porównania samotnych i zamężnych amerykańskich matek afrykańskiego pochodzenia (Kalil, Eccles, 1994). Wyniki badań pokazały, iż porównując zmienne psychologiczne charakteryzujące oba typy rodzin, takie jak: konflikt między matką a dorastającym, monitorowanie, komunikacja i konsekwencja w wychowaniu, można zauważyć brak istotnych różnic między matkami samotnymi a zamężnymi. Mimo to, te ostatnie wykazują mniej przypadków depresji i więcej czasu konstruktywnie spędzają z dziećmi. Dochody matek samotnych w tej grupie, chociaż niższe niż matek zamężnych, były nadal trzykrotnie wyższe niż dochody rodzin ubogich. Wydaje się, że jeśli zostanie usunięty główny powód, dla którego samotne matki nie realizują swoich funkcji rodzicielskich tak do-

brze jak matki z rodzin pełnych, czyli pozbawi się je codziennych trosk ekonomicznych, ich psychospołeczne funkcjonowanie się poprawi. Wówczas warunki wychowawcze tworzone przez samotne matki nie będą odbiegać od tych występujących w rodzinach pełnych. Ogólny wniosek w omawianej pracy można wyrazić w następujący sposób: źródłem problemów między matką a adolescentem w rodzinie niepełnej nie jest fakt samotnego rodzicielstwa, lecz brak warunków, by samotna matka mogła realizować bez przeszkód swoje obowiązki wychowawcze, w takich samych psychospołecznych warunkach, w jakich wykonuje je matka w rodzinie pełnej.

Podobne wnioski nasuwają się z przeglądu innych prac poświęconych samotnemu rodzicielstwu (Stochmiałek, 2003; Studenna, 2012; Willert, 2003), w których badacze skupiają się na wpływie rodziny na rozwój adolescenta, gdyż okres dorastania jest szczególnie ważny w rozwoju jego osobowości. Jednocześnie dorastający są szczególnie wrażliwi na komunikację z rodzicem (Jackson i in., 1998; Noller, Callan, 1990; Rostowska, 2001), co w procesie usamodzielniania się, obok płci i wieku dorastającego, ma zasadnicze znaczenie. Trudności występujące między adolescentem a matką mogą wzmacniać się we wczesnym okresie dorastania, kiedy to dużą rolę odgrywa płeć dziecka. Zwrócili na to uwagę m.in. Andrew Collins i Graeme Russell (1991), Patricia Noller i Victor Callan (1990). Pokazali, że córki są bardziej konfliktowe niż synowie, mimo że relacja córki z matką jest bliższa. Wykazał to Michael Lamb (1981) w wyniku analizy homogenicznych i heterogenicznych par.

W Polsce brak badań, które wskazywałyby, iż rodziny samotnych matek mogą stworzyć swoim dzieciom równie dobre warunki wychowawcze jak rodziny pełne. Badania tej kwestii są sprawą bardzo istotną, gdyż model rodzin niepełnych jest coraz częściej spotykany, a ich liczba stale rośnie (Stańczak, 2012; Stochmiałek, 2003). Obserwuje się przy tym, iż w okresie dorastania następuje pogorszenie komunikowania się i wzrost napięcia między dziećmi a rodzicami, co często prowadzi do osłabienia pozytywnych relacji oraz zwięks-

szenia dystansu między nimi. Stąd też poszukiwanie uwarunkowań komunikacji matki z dorastającymi dziećmi zasługuje na priorytetowe potraktowanie, szczególnie w rodzinach niepełnych. Rodziny te są w trudniejszej sytuacji, jeśli chodzi o samopoczucie młodzieży (Adamczuk, 1988; Barajas, 2011; Napora, 2012; Napora, Kozerska, Schneider, 2012).

BADANIA WŁASNE

Badany problem i hipotezy

Celem badań było poznanie sposobu komunikacji pomiędzy matką a adolescentem w rodzinach pełnych i niepełnych. Dodatkowo uwzględniono wiek i płeć dziecka (Borecka-Biernat, 2006; Harwas-Napierała, 1995; King, Kleemeier, 1983; Napora, 2011; Napora, Kozerska, 2010). Sformułowano następujący problem badawczy: czy występują różnice w ocenie komunikacji matek przez dorastających adolescentów pochodzących z rodzin o różnej strukturze oraz czy płeć i wiek dziecka warunkują te relacje. Postawiono dwie hipotezy:

H1: percepcja komunikacji matek pod względem otwartości i trudności przez dorastające dzieci z rodziny pełnej i niepełnej nie różni się w sposób zasadniczy;

H2: ocena komunikacji matek jest uwarunkowana płcią i wiekiem adolescenta.

Metoda

Relacje między matką a adolescentem były oceniane przez ujęcie percepcji komunikacji między nimi, przy zastosowaniu Skali Komunikacji między Rodzicami a Dorastającymi Dziećmi (Parent Adolescent Communication Scale, PACS) opracowanej przez Howarda Barnesa i Davida Olsona (1985). Jest to narzędzie używane m.in. w badaniach rodzin nastolatków wychowywanych przez samotne matki (Jackson i in. 1998; Olson, Barnes, 2004). W Polsce było stosowane m.in. przez Mieczysława Radochońskiego (1987), Grażynę Mendecką (2003) do badania komunikacji w rodzinie, Elżbietę Naporę i Annę Schneider (2010)

w ocenie jakości komunikacji samotnej matki przez młodzież oraz do porównania komunikacji samotnych rodziców w odbiorze dzieci tej samej płci (Napora, 2011). Narzędzie składa się z 20 twierdzeń służących do oceny pozytywnych i negatywnych aspektów komunikacji z rodzicem, które reprezentują dwie podskale: otwartości i trudności w komunikacji. Każda z nich zawiera po 10 twierdzeń ocenianych na skali pięciopunktowej, od „zdecydowanie się nie zgadza”, do „zdecydowanie się zgadza”. W rezultacie badany otrzymuje dwa wskaźniki liczbowe będące sumą punktów z każdej podskali. Im wyższy wynik uzyskany w otwartości, tym lepsze komunikowanie się. W pomiarze trudności w komunikacji uzyskany rezultat jest tym lepszy, im niższy jest wynik. Badania właściwości psychometrycznych Skali PACS wykazały, że współczynnik zgodności wewnętrznej wynosi .88 dla całej skali, .87 dla podskali otwartości i .78 dla podskali trudności w komunikacji (Radochoński, 1987).

Wartość alfa-Cronbacha dla otrzymanych w prezentowanych badaniach wyników z podskali „komunikacja otwarta” wynosiła .84, dla podskali „trudności w komunikacji” – .71, a dla całości skali – .66.

Ankieta osobowa miała na celu zebranie podstawowych informacji o sytuacji społeczno-demograficznej rodzin badanej młodzieży: wieku, płci adolescenta, liczbie dzieci, wykształceniu matki, miejscu zamieszkania.

Procedura i badane osoby

Rodziny pochodziły z województw: łódzkiego, śląskiego i świętokrzyskiego; były badane w okresie od lipca 2010 do maja 2011 roku. Zostały dobrane losowo i były kontaktowane za pośrednictwem dyrektorów szkół, pedagogów i wychowawców, a po wyrażeniu zgody, przypisywany był im numer, by zachować anonimowość. Badani byli informowani o potencjalnie małym ryzyku związanym z badaniami i o możliwości ich przerwania. W celu wyjaśnienia możliwych wątpliwości, ankieter był obecny podczas wypełniania skali. Dóbr matek z rodzin niepełnych określono dwo-

Tabela 1. Struktura badanej grupy matek adolescentów

	Matki rodzin pełnych	Matki samotne
Liczba badanych	148	237
Wiek	M – 44.4 (SD – 5.38)	M – 42.9 (SD – 5.94)
Wykształcenie:		
Podstawowe	3 (2%)	5 (2.1%)
Zawodowe	29 (19.6%)	77 (32.5%)
Średnie	61 (41.2%)	97 (40.9%)
Wyższe	55 (37.2%)	58 (24.5%)
Liczba dzieci w rodzinie	1–7 (M – 2.4)	1–9 (M – 2.1)
Środowisko lokalne:		
Miasto	88 (59.5%)	137 (57.8%)
Wieś	60 (40.5%)	100 (42.2%)

Tabela 2. Struktura badanej grupy adolescentów

	Adolescencja	Rodziny pełne	Matki samotne	Razem
Córki		81 (54.4%)	112 (47.5%)	193 (50.1%)
	Wczesna	7 (8.6%)	21 (18.8%)	28 (14.5%)
	Średnia	28 (34.6%)	28 (25.0%)	56 (29.0%)
	Późna	46 (56.8%)	63 (56.2%)	109 (56.8%)
Synowie		68 (45.6%)	124 (52.5%)	192 (49.9%)
	Wczesna	8 (11.8%)	27 (21.8%)	35 (18.2%)
	Średnia	22 (32.3%)	35 (28.2%)	57 (29.7%)
	Późna	38 (55.9%)	62 (50.0%)	100 (52.1%)
Razem		149 (100%)	236 (100%)	385 (100%)

ma kryteriami: 1) miały za sobą co najmniej trzyletni staż samotnego wychowywania dziecka (Pielkova, 1983) oraz 2) nie pozostawały w związku nieformalnym (Lachowska, 1998). Pośród matek samotnych były wdowy, rozwiedzione oraz samotne z powodu wyjazdu męża za granicę.

Przebadano 393 adolescentów, z czego 8 badań niekompletnych lub błędnie opisanych zostało odrzuconych przy analizie wyników. Strukturę badanej grupy z uwzględnieniem przyjętych kryteriów opisu przedstawiono w tabeli 1.

Badanych adolescentów podzielono ze względu na wiek na trzy grupy: wczesna adolescencja – 12–14 lat ($n = 63$; 16.4%); średnia – 15–16 lat ($n = 113$; 29.4%) i późna – 17–19 lat ($n = 209$; 54.2%).

We wczesnej adolescencji następują radykalne zmiany w funkcjonowaniu psychicznym i społecznym jednostki. W tym okresie zwiększa się zdolność rozumienia związków między zachodzącymi zjawiskami oraz dodatkowo, w kontaktach społecznych, częściej dochodzi do konfliktów z członkami rodziny,

mimo iż dom jest traktowany jako źródło zaspokajania potrzeb (Borecka-Biernat, 2006).

Okres średniej adolescencji jest szczególnie krytyczny dla rozwoju dziecka. Wskazuje na to duża liczba problemów związanych z nauką i zachowaniem w szkole, u których podłoża leży konieczność wypracowania obowiązkowości (McLoyd, 1990; Miller, Davis, 1997).

Późna adolescencja jest czasem podejmowania decyzji edukacyjnych i zawodowych (WHO, 2010), dokonywania wyborów (Pomianowski, 1994, s. 56).

Strukturę badanej grupy adolescentów przedstawiono w tabeli 2.

Argumenty dotyczące wpływu matki na córkę mają podstawę w przekonaniach o roli płci w procesie socjalizacji dziecka, a mianowicie uważa się, że może ono być lepiej rozumiane przez rodzica tej samej płci (Lamb, 1981). Inne badania wskazują, iż dziecko wychowywane przez rodzica płci odmiennej stwarza więcej problemów wychowawczych niż jego rówieśnik wychowywany przez rodzi-

ca tej samej płci (Mandara, Murray, 2006; Peterson, Zill, 1986; Santrock, Warshak 1979).

WYNIKI

Analiza wyników obejmowała statystyki opisowe badanych zmiennych oraz test różnic *U* Manna-Whitneya, za pomocą którego stwierdzono brak istnienia statystycznie istotnych różnic między komunikacją matek samotnych a komunikacją matek z rodzin pełnych; potwierdziła natomiast istnienie statystycznie istotnych czynników dla odbioru komunikacji matek przez dorastające dzieci (tabela 3 i 4).

W tabeli 3 przedstawiono różnice między matkami samotnymi a matkami z rodzin pełnych w spostrzeganiu komunikacji przez dorastające dzieci.

Żadna z różnic w zakresie oceny komunikacji przez dorastających wychowywanych w rodzinach matek samotnych i w rodzinach pełnych nie okazała się istotna statystycznie.

Tabela 3. Różnice w postrzeganiu przez dorastające dzieci komunikacji matek samotnych i matek z rodzin pełnych

Zmienne Typ rodziny	Otwartość*				Trudności*			
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>z</i>	<i>p</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>z</i>	<i>p</i>
Samotna matka	37.03	7.88	1.46	.144	25.35	6.89	1.28	.198
Rodzina pełna	38.06	7.79			24.37	6.59		
Ogółem	37.43	7.85			24.97	6.79		

*Otwartość – komunikacja otwarta; trudności – trudności w komunikacji.

Tabela 4. Różnice w percepcji komunikacji matek i córek w różnym wieku

Zmienne Adolescencja	Otwartość				Trudności			
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>H</i>	<i>p</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>H</i>	<i>p</i>
Wczesna	38.39	7.03	3.21	.20	23.32	7.82	2.95	.228
Średnia	35.60	8.43			25.73	7.10		
Późna	38.34	8.24			24.60	7.06		
Ogółem	37.55	8.19			24.74	7.19		

Aby uchwycić związek między percepcją komunikacji z matką a płcią oraz wiekiem dorastających córek i synów, przeprowadzono ANOVA rang Kruskala-Wallisa (H), a istotność różnic sprawdzono za pomocą testu z .

Nie uzyskano istotnych statystycznie różnic w percepcji komunikacji matek między córkami w różnym wieku dorastania.

W przypadku badania związku percepcji trudności w komunikacji matek z wiekiem synów wartość statystyki Kruskala-Wallisa ($H = 6.71, p < .034$) wskazuje, że statystycznie istotne znaczenie dla percepcji trudności w komunikacji matek ma wiek synów. Jednocześnie zróżnicowanie ich wieku okazało się nieistotne dla oceny otwartości komunikacji matek. Wartość wyjaśniająca interakcję wieku synów wskazuje na stosunkowo zróżnicowane oceny trudności w komunikacji matek. Otóż najmniej problemów dostrzegają chłopcy w wieku 12–14 lat ($M = 23.31; SD = 6.81$), w porównaniu z oceną komunikacji matek przez chłopców w wieku 15–16 lat ($M = 26.45; SD = 6.71$) i z oceną synów 17–19-letnich ($M = 25.15; SD = 6.73$).

Znaczenie wieku dorastania chłopców dla oceny trudności w komunikacji z matką sprawdzano za pomocą testu U Manna-Whitneya. Dane w tabeli 6 ujawniają, że matki oceniane przez synów 15–16-letnich otrzymały istotnie wyższe wyniki dla trudności w komunikacji niż matki chłopców 12–14-letnich ($z = -2.56, p < .01$). Najmniej trudności w komunikacji z matką dostrzegają najmłodszy synowie, dla których średni wynik, w porównaniu z pozostałymi grupami, był statystycznie istotny. Otrzymane rezultaty pokazują, że więcej utrudnień w komunikacji z matką dostrzegają chłopcy w środkowym okresie adolescencji.

DYSKUSJA I WNIOSKI

Hipoteza, zgodnie z którą komunikacja matki z adolescentem z rodzin pełnych i niepełnych nie różni się w sposób zasadniczy ($H1$) uzyskała potwierdzenie, podobnie jak to wykazał Robert Weiss (1979). Brak różnic w komunikacji z dziećmi matek samotnych i matek z rodzin pełnych może wynikać z tendencji do

Tabela 5. Różnice w percepcji komunikacji matek i synów w różnym wieku

Zmienne Adolescencja	Otwartość				Trudności			
	M	SD	H	p	M	SD	H	p
Wczesna	38.34	7.45	2.40	.30	23.31	6.81	6.71	.034
Średnia	38.26	6.38			26.45	6.71		
Późna	36.40	8.07			25.15	6.73		
Ogółem	37.30	7.51			25.20	6.78		

Tabela 6. Różnice między poszczególnymi grupami badanych adolescentów dotyczące percepcji trudności w komunikacji matek i synów

Wiek dorastania	15–16 lat	17–19 lat
12–14 lat wartość z p	-2.56 .01	-1.64 .098
15–16 lat wartość z p	x	1.41 .157

włączania dorastających w proces podejmowania decyzji, w celu ułatwienia w ten sposób prowadzenia domu. Taki układ stosunków matka–dziecko, często prowadzi do wytworzenia silnej więzi między nimi i do powstania relacji partnerstwa (Bragiel, 1990). Pozytywne efekty wychowawcze w rodzinie samotnej matki mogą być rezultatem parentyfikacji instrumentalnej, tj. przejmowania niektórych ról rodzicielskich przez adolescentów (Willert, 2003). Jeśli samotna matka przeniesie szereg zadań na dziecko, np. zakupy, opiekę nad rodzeństwem, traktując je jako obowiązki konieczne i gwarantujące przeżycie rodziny, a jednocześnie nieprzekraczające jego możliwości, to dziecko pozyska szacunek od innych. Dzięki temu nabeździe ono samokontroli i zdobędzie pewne kompetencje. Wyniki tych badań są zbieżne z obserwacjami Ariel Kalili i Jacquelynnę Eccles (1994), w których samotne matki zasadniczo nie różniły się od matek z rodzin pełnych w kwestii komunikacji z dzieckiem.

Sformułowany wniosek, iż samotne matki są tak samo dobrze oceniane przez dorastających jak matki z rodzin pełnych, może się przyczynić do likwidacji wykluczenia społecznego tych matek. Uzyskany wynik pozostaje w opozycji do dotychczasowej i powszechnej opinii polskich badaczy wskazujących na niższą jakość środowiska wychowawczego rodzin niepełnych. Jednocześnie pokazanie braku takich różnic może powodować zmianę nastawienia społeczeństwa wobec tych rodzin, co może skutkować wzrostem poczucia wartości samotnych matek i poprawą ich zdrowia psychicznego oraz polepszeniem relacji z adolescentem. Dorastający wychowani w takiej rodzinie nie muszą być automatycznie zaliczani do grupy o podniesionym ryzyku niepowodzenia, szczególnie w dziedzinie życia związanego z ich rozwojem psychospołecznym, jak na przykład w zakresie wyników w nauce.

Druga hipoteza (H2), w której przewidywano, że odbiór komunikacji matek jest uwarunkowany płcią i wiekiem dorastającego, uzyskała częściowe potwierdzenie. Okazało się, że badani adolescenty, bez względu

na płeć, podobnie oceniają otwartość w komunikowaniu się matek (tabela 4 i 5), natomiast synowie dostrzegają znacząco więcej problemów we wzajemnym kontakcie z matką niż córki. Na uzyskany wynik może mieć wpływ fakt, że chłopcy uczestniczący w badaniach ujawniali trudności w zachowaniu, co mogło spowodować obniżenie wyników szacowania komunikacji otwartej, a podwyższenie wyników dotyczących trudności w komunikacji. Wyniki tych badań mogą wskazywać na niekorzystne relacje matek z synami i tym samym potwierdzać opinie, że matki są mniej skłonne do zaprzyjaźniania się ze swoimi synami w taki sam sposób jak z córkami, gdyż mogą odczuwać dyskomfort wzajemnych relacji w okresie dojrzewania płciowego synów. Matki odczuwają natomiast większą satysfakcję z kontaktu z córkami, ponieważ z własnego doświadczenia lepiej rozumieją ich sytuację i mogą się identyfikować z ich problemami okresu dorastania (Downey, Powell, 1993). Uważa się, że córki mają więcej interakcji z matką niż synowie, a jednocześnie doświadczają sytuacji, w których ich poglądy i przekonania są bardziej doceniane (Noller, Callan, 1990). Otrzymane wyniki zgadzają się z opinią, że relacje z matką zależą od płci dziecka (Collins, Russell, 1991; Lamb, 1981).

Wyniki prezentowanych badań potwierdzają sąd o korzystnym oddziaływaniu rodzica (matki) na dziecko tej samej płci (córka) (Lee i in., 2007). Ponadto rezultaty przeprowadzonych badań ujawniły, że córki, niezależnie od wieku, satysfakcjonująco oceniają komunikację z matką, czego nie zaobserwowano u badanych synów.

Okazało się, że wiek chłopców pozostawał w istotnym związku z percepcją trudności w komunikacji (tabela 6). Najmniej problemów w komunikacji z matką dostrzegają najmłodsze córki, natomiast w przypadku synów najwięcej trudności w komunikacji z matką występuje w średnim wieku dorastania (15–16 lat), co może wskazywać na osłabienie w tym okresie siły więzi między nimi.

Wyniki przedstawione w tabelach (3, 4, 5) świadczą o braku istotnych statystycznie różnic w zakresie otwartości w komunikacji ma-

tek z dorastającymi dziećmi. Można sformułować zatem wniosek, iż otwarta komunikacja matki z adolescentem nie jest zależna od wieku dziecka, natomiast trudności w komunikacji nasilają się w środkowym okresie dorastania. W tym przypadku płeć również ma istotne znaczenie, gdyż u chłopców ta zależność jest silniejsza niż u dziewczynek, a komunikacja córki z matką jest bardziej jednorodna i jednocześnie bardziej pozytywna, w porównaniu z komunikacją z synami.

Podsumowując, wyniki tych badań świadczą o braku istotnych różnic w ocenie komunikacji matki przez dorastające dzieci z rodzin o różnej strukturze. Dotyczy to matek samotnych i matek z rodzin pełnych. Komunikacja adolescentów z samotnymi matkami jest tak samo dla nich satysfakcjonująca jak komunikacja dorastających z matkami z rodzin pełnych. Wydaje się, że sytuacja społeczno-polityczna w Polsce ulegająca zmianie w dwóch

ostatnich dekadach powoduje, że samotna matka przestaje być stygmatyzowana, co skutkuje wzrostem jej samooceny, a w konsekwencji wpływa na sposób jej interakcji z dorastającym dzieckiem.

Uzyskane rezultaty badań są zgodne z wnioskiem Michaela Lamba (1981) sformułowanym na podstawie wyników przeprowadzonych przez niego badań homogenicznych i heterogenicznych par, iż komunikacja matki z córką, w porównaniu z komunikacją z synem, jest bardziej jednorodna i jednocześnie lepsza. Analizowane zmienne, mające związek z jakością komunikacji matek w percepcji dzieci, nie wyczerpują badanego zagadnienia. Dlatego też wydaje się zasadna kontynuacja badań w tym obszarze. Przedstawione wyniki badań, a także analiza literatury skłaniają również do przemyśleń na temat postrzegania relacji dziecka z rodzicem w różnych okresach ontogenezy.

PODZIĘKOWANIE

Autorka dziękuje Annie M. Schneider za krytyczne uwagi wniesione do tekstu.

PRZYPIS

¹ Opracowanie sfinansowano ze środków na działalność statutową DS/IFSiP/18/2012 Wydziału Nauk Społecznych Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie.

BIBLIOGRAFIA

- Adamczuk E. (1988), *Wychowanie dzieci w rodzinach samotnych matek*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Amato P.R., Keith B. (1991), Parental divorce and the well-being of children: A meta analysis. *Psychological Bulletin*, 110 (1), 26–46.
- Amato P.R., Loomis L.S., Booth A. (1995), Parental divorce, parental marital conflict, and offspring well-being during early adulthood. *Social Forces*, 73, 895–915.
- Barajas M.S. (2011), Academic Achievement of Children in Single Parent Homes: A Critical Review. *The Hilltop Review*, 4 (2), 13–21.
- Barnes H.L., Olson D.H. (1985), Parent–adolescent communication and the circumplex model. *Child Development*, 56, 438–447.
- Berg B., Kelly R. (1979), The measured self-esteem of children from broken, rejected, and accepted families. *Journal of Divorce*, 2, 363–369.
- Białas A. (2001), Bieda i ubóstwo: konsekwencje dla dziecka i rodziny. *Opieka, Wychowanie, Terapia*, 2 (46), 5–9.

- Borecka-Biernat D. (2006), *Strategie radzenia sobie młodzieży w trudnych sytuacjach społecznych. Psychologiczne uwarunkowania*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Bragiel J. (1990), *Wychowanie w rodzinie niepełnej*. Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Buzi R., Weinman M.L., Smith P.B. (2007), The relationship between adolescent depression and a history of sexual abuse. *Adolescence*, 42, 679–688.
- Collins W.A., Russell G. (1991), Mother-child and father-child relationship in middle adolescence: A developmental analysis. *Developmental Review*, 11, 99–136.
- Demo D., Acock A. (1993), Family diversity and the division of domestic labor. *Family Relations*, 42, 323–331.
- Downey D., Powell B. (1993), Do Children in Single-Parent Households Fare Better Living with Same-Sex Parents? *Journal of Marriage and the Family*, 55, 55–71.
- Elder G., Eccles J., Ardeli M., Lord S. (1995), Inner-city parents under economic pressure: Perspectives on the strategies of parenting. *Journal of Marriage and the Family*, 57, 771–784.
- Garg R., Melanson S., Levin E. (2007), Educational aspirations of male and female adolescents from single-parent and two biological parent families: A comparison of influential factors. *Journal of Youth and Adolescence*, 36, 1010–1023.
- Grossman S., Shen J., Adams G. (1980), Effects of parental divorce during early childhood on ego development and identity formation of college students. *Journal of Divorce*, 3, 263–272.
- GUS (2007), *Kobiety w Polsce*. http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/PUBL_Kobiety_w_Polsce.pdf (dostęp: 24.04.2012).
- Harwas-Napierała B. (1995), *Nieśmiałość dorosłych. Geneza – diagnostyka – terapia*. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Hurtes K., Allen L. (2001), Measuring resiliency in youth: The Resiliency Attitudes and Skills Profile. *Therapeutic Recreation Journal*, 35, 337–347.
- Jackson S., Bijstra J., Oostra L., Bosma H. (1998), Adolescents' perceptions of communication with parents relative to specific aspects of relationships with parents and personal development. *Journal of Adolescence*, 21, 305–322.
- Jekielek S.M. (1998), Parental conflict, marital disruption and children's emotional well-being. *Social Forces*, 76, 905–935.
- Kalil A., Eccles J. (1994), Parent-adolescent relationships, parenting behaviours, and maternal well-being in single vs. two-parent black families. The Biennial Meeting of the Society for Research on Adolescence, February, San Diego, CA.
- Kalil A., Ryan, R.M. (2010), Mothers' economic conditions and sources of support in fragile families and sources. *Future of Children*, 20 (2), 39–61.
- King E., Kleemeier C.P. (1983), The effect of divorce on parents and children [w:] E. Walker, S.M. Robert (red.), *Handbook of clinical child psychology*, 1249–1272. New York.
- Kleist D. (1999), Single-parent families: A difference that makes a difference? *The Family Journal: Counseling and Therapy for Couples and Families*, 7 (4), 373–378.
- Kotowska I.E., Matysiak A., Styrc M. (2010), *Życie rodzinne i praca. Drugie europejskie badanie jakości życia*. <http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2010/02/pl/1/EF1002PL.pdf> (dostęp: 02.02.2013).
- Lachowska B. (1998), *Dzieci osób owdowiałych*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Lamb M.E. (1981), Fathers and child development: An integrated overview [w:] M.E. Lamb (red.), *The role of the father in child development*, 1–70. New York: Wiley.
- Lee S., Kushner J., Cho S. (2007), Effects of Parent's Gender, Child's Gender, and Parental Involvement on the Academic Achievement of Adolescents in Single Parent Families. *Sex Roles*, 56, 3–4, 149–159.
- Łukasik I. (2001), Dyscyplinowanie dzieci przez samotne matki. *Problemy Rodziny*, 3, 48–51.
- Mandara J., Murray C. (2006), Father's absence and African American adolescent drug use. *Journal of Divorce & Remarriage*, 46, 1–12.
- Matyjas B. (1992), Wypełnianie zadań opiekuńczo-wychowawczych przez samotnych ojców. *Problemy Rodziny*, 6, 8–10.

- McLoyd V.C. (1990), The impact of economic hardship on Black families and children: Psychological distress, parenting, and socioemotional development. *Child Development*, 61, 311–346.
- Mechanic D., Hansell S. (1989), Divorce family conflict and adolescents well-being. *Journal of Health and Social Behavior*, 30, 105–116.
- Mendecka G. (2003), *Środowisko rodzinne w percepcji osób aktywnych twórczo*. Częstochowa: Wydawnictwo WSP.
- Miller J., Davis D. (1997), Poverty history, marital history, and quality of children's home environments. *Journal of Marriage and the Family*, 59, 996–1007.
- Miszczuk E., Miszczuk-Wereszczyńska M. (2009). *Samotna matka w społeczeństwie obywatelskim. Diagnostyka aktywności dolnośląskich kobiet*. www.fundacjairs.org/projekty/samotna-matka/Fundacja_IRS_ksiazka.pdf (dostęp: 23.09.2012).
- Napora E. (2005), Konsekwencje samotnego rodzicielstwa dla społecznego funkcjonowania dziecka. *Matżeństwo i Rodzina*, 3, 39–42.
- Napora E. (2011), Uwarunkowania komunikacji samotnego rodzica z dorastającym tej samej płci. *Polskie Forum Psychologiczne*, 17, 1, 155–170.
- Napora E. (2012, maj), Struktura rodziny, wiek i płeć dorastających jako uwarunkowania odbioru komunikacji matek. Referat przedstawiony podczas XXI Ogólnopolskiej Konferencji Psychologii Rozwojowej, Zielona Góra. Materiały konferencyjne.
- Napora E., Kozerska A. (2010), Styl wychowania i komunikacji w percepcji młodzieży wychowywanej przez samotne matki. *Studia Psychologica*, 10, 67–85.
- Napora E., Kozerska A., Schneider A. (2012, grudzień), Can deprived post-industrial rural and small town communities become ecologically sustainable? A study of resilience in adolescents from single mother families in the northern sub-region of Silesia in the South of Poland. Plakat przedstawiony podczas Międzynarodowej Konferencji European Science Foundation, Amsterdam, Netherlands.
- Napora E., Schneider A. (2010), The influence of parenting style in single mother families from the South of Poland on selected aspects of emotional functioning of the adolescents in homogeneous and heterogeneous dyads. *Polish Journal of Applied Psychology*, 8, 1, 59–74.
- Noller P., Callan V. (1990), Adolescents' perceptions of the nature of their communication with parents. *Journal of Youth and Adolescence*, 19, 4, 349–362.
- Olson D.H., Barnes H.L. (2004), *Family Communication*. Minneapolis: Life Innovation. www.facesiv.com (dostęp: 10.02.2012).
- Pasernack R., Peres Y. (1986), The Contribution of Marriage to Socialization. *Megamot*, 29, 372–392.
- Peterson J.L., Zill N. (1986), Marital disruption, parent-child relationships, and behavior problems in children. *Journal of Marriage and Family*, 48, 295–307.
- Pielkova J. (1983), *Rodzina samotnej matki jako środowisko wychowawcze*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Pietrzyk A., Nowicka B. (2005), Portrety psychologiczne matek samotnych. *Problemy Rodziny*, 1–2, 40–44.
- Pomianowski R. (1994), Młodzież maturalna wobec ideałów ogólnopolskich. Perspektywa europejska i czasowa [w:] A. Gała (red.), *Wybrane zagadnienia z psychologii wychowawczej*, 53–64. Wrocław: Wydawnictwo Św. Antoniego.
- Radochoński M. (1987), *Choroba a rodzina*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Ricciuti H. (1999), Single parenthood and school readiness in White, Black, and Hispanic 6- and 7-year-olds. *Journal of Family Psychology*, 13 (3), 450–465.
- Rocznik Demograficzny (2012), Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych.
- Rostowska T. (2001), *Konflikt międzypokoleniowy w rodzinie. Analiza psychologiczna*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Santrock J.W., Warshak R.A. (1979), Father custody and social development in boys and girls. *Journal of Social Issues*, 35, 112–125.
- Sigle-Rushton W., McLanahan S. (2004), Father absence and child well-being: A critical review [w:] D. Moynihan, T. Smeeding, L. Rainwater (red.), *The future of the family*, 116–155. New York: Russell Sage Foundation.

- Slater E.J., Haber J.D. (1984), Adolescent adjustment following divorce as a function of familial conflict. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 52, 920–921.
- Stańczak J. (2012), Podstawowe informacje o sytuacji demograficznej Polski w 2011 roku. GUS, Departament Badań Demograficznych. http://www.stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/l_podst_inf_o_syt_demograficznej_2011.pdf (dostęp: 03.02.2013).
- Stochmiałek J. (2003), Geneza i następstwa funkcjonowania rodzin niepełnych. *Auxilium Sociale*, 2, 9–29.
- Studenna E.A. (2012), Wpływ stylu wychowania samotnej matki na emocjonalność dorastających dzieci. Niepublikowana praca magisterska przygotowana w ramach seminarium dyplomowego pod kierunkiem dr Elżbiety Napory na Wydziale Pedagogicznym w Akademii im. Jana Długosza [AJD]. Archiwum Zakładu Psychologii AJD w Częstochowie.
- Tucholska S. (1989), Obraz siebie u dziewcząt z rodzin rozbitych i pełnych. *Psychologia Wychowawcza*, 5, 474–483.
- Warshak R.A., Santrock J.W. (1983), *Children of divorce: Impact of custody disposition on social development* [w:] E.J. Callahan, K. McClusky (red.), *Life-span developmental psychology: Nonnormative life events*. New York: Academic Press.
- Weiss R.S. (1979), Growing up a little faster: The experience of growing up in a single-parent household. *Journal of Social Issues*, 35 (4), 97–111.
- WHO (2010). The World Health Report 2010. *Mental Health Promotion in Young People – an Investment for the Future*. Geneva, World Health Organization.
- Willert A.S. (2003), *Parentification in rural African American single mother families: A study of adolescent competence in context*, <http://athenaeum.libs.uga.edu> (dostęp: 23.04.2012).